

UOT: 7.0

Səbuhi Əliyev*

MANSUR MANSUROVUN İFAÇILIQ ƏNƏNƏSİNDƏ “ZABUL” MUĞAMININ NOT YAZISI

Xülasə

Muğam sənətinin öyrənilməsində əsas mənbə səs və not yazıları hesab olunur. Xüsusilə not yazıları təxmini olsa belə, yenə də onların qiyməti əvəzsizdir. Hər bir muğam ifaçısının özünəməxsus üslubu və ifa tərzidir və o, ifa etdiyi muğama müəyyən fərdi cizgilər gətirir. Buna görə də muğamları nota salmaq böyük çətinlik yaradır.

Şifahi-ənənəli professionl musiqidə, muğam sənətində variantlılıq böyük rol oynayır. Başqa sözlə desək, hər bir muğam ifaçısı öz ifaçılıq variantını yaradır. Meydana gələn not yazılarının hər biri isə müəyyən bir ifaçının oxuduğu və ya çaldığı muğam variantını əks etdirir.

Məqalədə Mirzə Mansur Mansurovun ifasında Tofiq Quliyev tərəfindən nota köçürülən “Zabul” muğamı təhlil edilir. Muğamın keçdiyi tarixi inkişaf yolu araşdırılır və onun tərkibinin müxtəlif variantları tədqiq olunur.

Açar sözlər: Mirzə Mansur Mansurov, muğam, Zabul, not yazıları, şöbə, ifaçılıq

Giriş. Azərbaycan xalqının musiqi mədəniyyəti çoxəsrlik mürəkkəb inkişaf yolu keçmiş, virtuoz tarzənin yaradıcılığı, həmçinin ifaçılıq ənənələri ilə, orijinal janr və formalarla zənginləşmişdir. XIX əsrdə və XX əsrin birinci yarısında Azərbaycanın tarixi, ictimai-siyasi və mədəni həyatında baş vermiş hadisələrə və bu dövrdə yetişmiş görkəmli sənətkarlar nəslinin musiqi mədəniyyətimizin inkişafına təsiri dövrün musiqi həyatına canlanma gətirmişdir. Belə sənətkarlardan biri də Azərbaycan muğam sənətinin, o cümlədən şifahi ənənəli musiqi sənətində müstəsna rolu olan Mirzə Mansur Mansurovdur. Ustad tarzən xalq musiqiçilərinin böyük bir nəslinin yetişdirilib tərbiyə edilməsində mühüm xidmətləri olan, klassik ənənələri sədəqətlə davam etdirən tarın novatoru və yeni məktəbin yaradıcısı Mirzə Sadiq Əsədöğlunun layiqli davamçısıdır. M.Mansurovun ifaçılıq ənənəsində “Zabul” muğamının nota köçürülməsi və not yazısının təhlili müasir dövrümüzdə muğamın tədrisində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Məqalədə Mirzə Mansurun ifasından T.Quliyevin notlaşdırdığı “Zabul” muğamı təhlilə cəlb edilmişdir.

Azərbaycan muğam irsində müasir dövr-

də “Zabul-segah” muğamı geniş yayılmışdır və “Segah” muğam ailəsinə daxil olan muğam variantlarından ən irihəcmli dəstgah hesab olunur. Muğamların tarixi inkişaf prosesində iki muğamın “Zabul” və “Segah” muğamlarının birləşməsindən əmələ gələn “Zabul-segah”ın müxtəlif təfsirdə muğam cədvəllərində yer aldığını qeyd etməliyik.

Mansurovların muğam cədvəllərində “Zabul” muğamının variantları bu şəkildədir:

I cədvəldə – “Zabul”, “Hisar”, “Hisar-muxalif”, “Xocəstə”, “Busəllik”, “Novruz-səba”, “Pəhləvi”, “Gərayili-Novruz”, “Mənsuri”, “Ruhül-Ərvah”, “Ruh-pərvər”, “Ruh-əfza”, “Bayatı-Qacar”, “Bayatı-türk”, “Sarənc”, “Zəmin-Xara”, “Rəng”, “Şəhri-Mavəraünnəhr”, “Hicaz-əcəm”, “Ləhni-ərəb”, “Bəstə-Nigar”, “Şüştər-əsl”, “Şüştər-sarəng”, “Şüştəri”, “Şüştər bəstan”, “Baz bər səri zabol tamam şod”.

II cədvəldə – “Piş-manənd”, “Hisar”, “Manənd”, “Muxalif”, “Segah-Zabul”, “Segah”, “Mübərriqə”, “Zabul”.

Bu iki cədvəlin müqayisəsindən görünür ki, bunlardan birincisi daha irihəcmli olub, özündə bir sıra muğamlara (“Rast”, “Segah”, “Çahargah”, “Şur”, “Şüştər”) aid ayrı-ayrı şö-

*Azərbaycan Milli Konservatoriyası. E-mail: sabuhialiyev13@mail.ru

bələri birləşdirir. İkinci cədvəldəki muğamın tərkibi "Segah"a və "Zabul"a aid şöbələrdən ibarətdir, lakin muğamın adı "Zabul" kimi göstərilməklə, bu muğamın aparıcı mövqeyi vurğulanır.

İlk dəfə olaraq "Zabul" və "Segah" muğamlarının birləşməsindən yaranmış "Segah-Zabul" dəstgahının tərkibinə Mirzə Fərəcin muğam cədvəlində rast gəlirik. Həmin muğamın tərkibi aşağıdakı kimi göstərilmişdir:

1. Mayeyi-Zabul; 2. Zabul; 3. Manəndi-müxalif; 4. Müxalif; 5. Mirzə Hüseyn segahı; 6. Cövhəri; 7. Segah-Zabul; 8. Muyə; 9. Hisar; 10. Müxalif; 11. Mənsuriyyə; 12. Ruhül-Ərvah; 13. Zəmin-Xara; 14. Nəleyi-zənburi; 15. Pəhləvi; 16. Hicaz; 17. Şah Xətai; 18. Nəhavənd; 19. Sarənc; 20. Zabul-segah.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan musiqisində "Segah" muğamının bir neçə variantı yaranmışdır: "Mirzə Hüseyn segahı", "Orta segah", "Xaric segah", "Haşım segahı"; ən çox istifadə olunan variant "Segah-Zabul"dur. Bütün bu variantlar bir-birindən tonallıqlarına və tərkib hissələrinə görə fərqlənir. Eyni zamanda hər bir muğamın müxtəlif xanəndə və tarzənlərə məxsus onlarla ifaçılıq versiyaları vardır və onların da öz aralarında müqayisə olunması maraqlı nəticələr verir.

Ustad tarzən Bəhram Mansurov da Zabul-segah muğamının nəzəri təhlilinə dair öz fikirlərini bildirmiş və bu muğamın digər muğamlardan məziyyəti etibarilə də fərqli olduğunu qeyd edir. B.Mansurov qeyd edir ki, "Zabul" dəstgahının daxilində çalınan "Segah"a "Orta segah" deyilir. "Zabul" və "Segah" muğamları ayrı-ayrı çalındıqda dəstgah hesab olunmur, amma "Zabul-segah" dəstgah hesab olunur.

"Zabul-segah" dəstgahı digər "Segah"lardan ən böyüyü sayılır, çünki biri o birinin "bəm" və "zil"ini tamamlayır. Tarin birinci pərdəsindən başlayır, ta axırncı pərdəsinə qədər gedir. "Segah" bu dəstgahın daxilində bir şöbə kimidir" [1, s.151-152].

Tofiq Quliyevin tarzən Mansur Mansurovun ifasından nota yazdığı "Zabul" muğam dəstgahı aşağıdakı şöbələrdən ibarətdir: "Bərdaşt", "Mayeyi-Zabul", "Muyə", "Manəndi-müxalif", "Təsnif", "Segah", "Məxlut",

"Rəng", "Şikəsteyi-fars", "Mübərriqə", "Təsnif", "Əraq", "Yədi-Hisar", "Aşiq-guş və Zabul".

Hazırda "Zabul-segah" dəstgahı aşağıdakı şöbə və guşələri özündə cəmləşdirir: 1. "Bərdaşt"; 2. "Mayeyi-Zabul"; 3. "Manəndi-müxalif" (mayədə); 4. "Segah"; 5. "Zil Zabul"; 6. "Manəndi-Hisar" (zildə); 7. "Manəndi-müxalif" (zildə); 8. "Segaha ayaq" (kadensiya). [2, s.135].

Araşdırmanın nəticəsinə söykənərək ələ qənaətə gəlirik ki, "Zabul-segah" deyildikdə, dəstgah mütləq "Zabul"la, "Segah-Zabul" deyildikdə isə "Segah"la ifaya başlanılmalıdır.

"Zabul" dəstgahının not yazısında muğamın tərkibi belədir: "Bərdaşt", "Mayeyi-Zabul", "Muyə", "Manəndi-müxalif", "Təsnif", "Segah", "Məxlut", "Rəng", "Şikəsteyi-fars", "Mübərriqə", "Təsnif", "Əraq", "Yədi-Hisar", "Aşiq-guş və Zabul".

İndi də Mirzə Mansurun ifasında T.Quliyevin nota yazdığı "Zabul" muğamının məqam, melodik, quruluş xüsusiyyətlərinə nəzər salaq. Muğam "mi" mayəli segah məqam-tonallığında nota yazılmışdır.

"Bərdaşt" şöbəsi "Segah" şöbəsinin musiqi mövzusunun bir oktava yuxarıda təkrarlanmasından ibarətdir. "Bərdaşt"ın quruluşu bir neçə bölmədən ibarətdir. Başlanğıc melodik ibarə "si-do" səsləri üzərində gəzişmə ilə ikinci oktavanın "mi" səsinə istinad edir və "do" səsinə yekunlaşır. Bu, segahın əsas melodik-intonasiya özəyidir və muğamın şöbələrinin quruluşunda böyük əhəmiyyətə malikdir.

"Bərdaşt"ın ikinci bölməsi ənənə hərəkatlə məqamın pillələrinə əsaslanır. Sekvensiya bölmələri ardıcıl olaraq "lya", "sol", "fa", "mi" səsləri ətrafında gəzişməklə həmin pillələrə istinad edir.

"Bərdaşt"ın sonluğu mayədə kadensiya vasitəsilə tamamlanma ilə bitir.

"Mayeyi-Zabul" – muğamın əsas şöbələrinəndən biridir. Bu şöbənin musiqi mövzusu "Bərdaşt"ın mövzusunda fərqlənir. "Mayeyi-Zabul"da melodik gəzişmə kiçik oktavanın "fa-mi" intonasiyası ilə başlayaraq, "sol" səsinə segah məqamının VI pilləsinə istinad edir. Mövzuna və istinad pilləsinə görə bu şöbə bir oktava yuxarı səslənən "Şikəsteyi-fars" şöbəsinin mövzusu ilə üst-üstə düşür.

Xatırladaq ki, "Mayeyi-Zabul" şöbəsinə mövzusunun inkişafı fərqlidir və burada pillələrin alterasiyası özünü göstərir. Bu şöbənin istinad pillələri "sol" və "mi" səsi olmaqla, "mi" mayəli segahın səciyyəvi dayaq pillələri əsasında qurulur. Səs sırasında VII pillənin əksildilməsi və VIII pillənin yüksəldilməsi artırılmış sekunda gedişləri meydana gətirir. Bu da "Mayeyi-Zabul" şöbəsinin xarakterik melodik-intonasiya əsasını qəbəriq nümayiş etdirir.

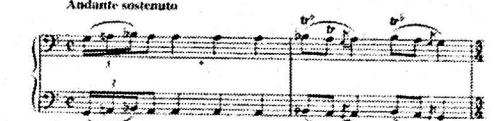

Başlanğıc melodik ibarə sonrakı melodik inkişafa təkən verir və variantlı şəkildə sekvensiya bölümünün əsasını təşkil edir.

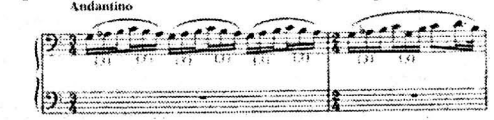

"Mayeyi-Zabul" şöbəsinin melodik inkişafı məqamın alterasiyalı səs sırası əsasında qurulur.

"Muyə" şöbəsi "Mayeyi-Zabul"un səs sırasına əsaslanaraq, onun melodik inkişafını yeni səviyyədə davam etdirir və işlənmə diapazonunu genişləndirir.

"Manəndi-müxalif" şöbəsi "do" səsinə əsaslanır. Bu da muğamın səs diapazonunun genişləndirilməsinə və məqamın daha yüksək pillələrinin əhatə olunmasına şərait yaradır.

"Manəndi-müxalif" şöbəsinə ifaçılıq üsullarının rəngarəng tətbiqi musiqi məzmununun variyasiyalı işlənilməsinə şərait yaradır.

“Təsnif” – “Zabul” şöbəsinə yekunlaşdıraraq, həmin şöbənin məqam əsasını və melodik xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirir.

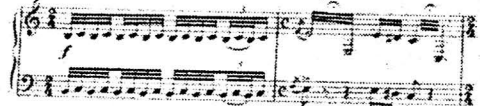
Bu şöbənin melodik materialı başlanğıc ibarətin variantlı metroritmik işlənməsinə əsaslanır.

Mövzunun işlənməsi ifaçılıq üsullarının dəyişməsi ilə bağlı olub, yeni variantlı şəkildə təqdim olunur.

“Segah” şöbəsinin mayəsi birinci oktava “mi” səsinə düşür. Burada melodik ifadə “si-do” səslərindən başlayaraq, yüksələn hərəkətlə “mi” səsinə istinad edir. Kadensiyalarda “do” səsinə dayanma özünü göstərir ki, bu da segahın melodik quruluşu üçün səciyyəvidir.

“Segah” şöbəsinin kadensiya bölümlərində III pillənin alterasiya olunması – “re bekar” – “re diyez” segahda özünəməxsus intonasiya xüsusiyyətlərinin əmələ gəlməsinə şərait yaradır.

“Segah” şöbəsinin başlanğıc melodik ibarəsi variantlı şəkildə təkrarlanaraq, işlənməyə məruz qalır. Bu melodik variantlarda melodiyanın istinad pillələri dəyişməz olaraq saxlanılır, melodik hərəkət variasiya olunur.

“Segah” şöbəindən sonra verilən “Məxlut” şöbəsi əsas məqamın pillələri üzərində enən hərəkətli pilləvari gəzişmələrə əsaslanaraq, melodik inkişafı genişləndirir.

“Şikəste-yi-fars” şöbəsi segah məqamının VI pilləsinə – “sol” səsinə əsaslanır. Bu şöbə üçün səciyyəvi olan mövzunun işlənməsi fəal xarakterlidir. Başlanğıc mövzu segah kadensiyasının əsasında qurularaq, bu şöbənin istinad pillələrini əhatə edir.

Not yazısında öz əksini tapmış sekvansiyalı hərəkətin polifonik səsaltı xətlə gücləndirilməsi səslənməyə dolğunluq aşılayır və ifaçılıq üsulu baxımından maraq kəsb edir.

“Mübərriqə” guşəsinin istinad pilləsi – “Şikəste-yi-fars” dan bir pillə yuxarıda yerləşib, segah məqamının VII pilləsinə (“lya” səsinə) təşkil edir. Muğamda bu istinad pilləsi özündən əvvəlki pillə ilə əlaqədar olub, daim ona həll olunması ilə bitir. Bu da “Şikəste-yi-fars” və “Mübərriqə” şöbə-guşələrinin məqam əlaqəsinə nümayiş etdirir.

“Mübərriqə” şöbəsinin melodik inkişafında enən hərəkətli sekvensiyalarla yanaşı, yüksələn xətti sekvensiyalar özünü qabarıq göstərir.

“Təsnif” özündə “Mübərriqə” və “Şikəste-yi-fars” şöbələrinin məqam əsasını və melodik-intonasiya xüsusiyyətlərini əks etdirərək, muğamın kompozisiya quruluşunda segahla bağlı şöbələrin əhvali-ruhiyyəsini yekunlaşdıraraq, yeni inkişaf mərhələsini hazırlayır.

Bundan sonra gələn “Əraq” şöbəsi – muğamın kulminasiya mərhələsində rast məqamına keçidi əks etdirir. Bu şöbənin musiqi məzmunu üçün xarakterik olan coşğunluq, yüksək registrdə gəzişmə burada da özünü göstərir.

“Əraq” şöbəsi segah məqamının IX pilləsinə – əsas tonun oktavasına istinad edir.

Burada “do” səsi rast məqamının mayəsinə çevrilir və bu səs ətrafında gəzişmədə məqam pillələrinin dəyişilməsini qeyd etməliyə ki, bu da “si bemol” – “si bekar” kimi xromatik gedişlərdə öz əksini tapır.

“Yədi-Hisar” şöbəsi kulminasiyadakı inkişafı davam etdirərək, rast məqamına əsaslanır. Bu şöbədə melodik inkişafda məqam pillələri üzərində gəzişmə və güclü vurğulu səslənmə özünü göstərir.

“Aşiq-guş və Zabul” adlanan sonuncu şöbə segah məqamının IX pilləsinə – “do” səsinə istinad edir. Burada rasta segaha dönüş və muğamın mayəsinə qayıdışı – mayədə tamamlanma öz əksini tapır. Muğamın yekun şöbələri üçün səciyyəvi olan zildən-bəmə enən hərəkət xətti xarakterikdir. Melodiya sekvensiyası bölümlərinin məqamın pillələrinə əsaslanaraq pilləvari gedişlərlə təkrarlanması üzərində qurulur.

Muğamın melodiyası əvvəlcə segah məqamında mayənin oktavasında – birinci oktava “mi” səsinə, kiçik oktava “sol” səsinə dəyandıqdan sonra ənənə dalgavari gedişlərlə “mi” səsinə tam kadensiya ilə tamamlanır.

“Zabul” muğam dəstgahının quruluşunda “Bərdaşt” və “Segah” şöbələri, “Mayeyi-Zabul” və “Şikəsteyi-fars” şöbələrinin başlanğıc mövzusu oxşar melodik xüsusiyyətlərinə malikdir ki, bu da muğamın əsas şöbələri arasında məqam-intonasiya əlaqələrini qabarıq nümayiş etdirir. “Zabul” muğamının əsasını təşkil edən

ƏDƏBİYYAT

1. Mansurov B.S. Ömür qıysa... Bakı, “Səda”, 2003.
2. Zöhrabov R.F. Muğam. Bakı, Azərnaşr, 1991.

MUSICAL NOTATION OF “ZABUL” MUGHAM IN THE TRADITION OF PERFORMING BY MANSUR MANSUROV

Summary

Sound recordings and notes are main sources in the study of mugham art. Although the notes in the music are approximate, they are still valuable. Every mugham performer has unique performance style and brings certain individual features to mugham. Therefore, it is difficult to write mugham in notes.

In oral-traditional professional music, variety plays an important role in mugham art. In other words, every mugham performer creates own performance style. Each of the notes reflects the mugham version performed or played by a specific singer.

In the article is analyzed “Zabul” mugham performed by Mirza Mansur, which the note writing belongs to the composer Tofiq Guliyev. The historical development and different variants of composition of mugham are studied in the article.

Key words: Mirza Mansur Mansurov, mugham, Zabul, musical notation, section, performance

НОТНАЯ ЗАПИСЬ МУГАМА «ЗАБУЛ» В ИСПОЛНИТЕЛЬСКОЙ ВЕРСИИ МАНСУРА МАНСУРОВА

Резюме

В изучении мугамного искусства основными источниками служат звукозаписи и нотные записи. В особенности бесценное значение имеют, пусть даже и приблизительные, нотные записи. Каждый исполнитель

segah məqamı iki diapazonda öz əksini tapır: “Bərdaşt”, “Mayeyi-Zabul”, “Muyə”, “Manəndi-muxalif” şöbələri kiçik oktava “mi” mayəli segaha, “Segah”, “Məxlut”, “Şikəsteyi-fars”, “Mübərriqə” – birinci oktava “mi” mayəli segah məqamına əsaslanır. Muğam kompozisiyasında kulminasiyada “Əraq”, “Yədi-Hisar” şöbələrində rast məqamına keçid verilir, “Aşıqguş və Zabul” – mayəyə qayıdışı və muğamın yekunlaşmasını təmsil edir.

Nəticə. Beləliklə, “Zabul” muğamının təhlilini yekunlaşdıraraq, qeyd etməliyik ki, Mirzə Mansurun ifaçılıq təfsirinə uyğun not yazısı bu muğamın bir variantını özündə əks etdirərək, “Zabul-segah” muğamının formalaşması prosesində bir mərhələ hesab oluna bilər. 1930-cu illərə aid “Zabul” muğamının və müasir dövrdə ifaçılıq təcrübəsində əsas muğamlardan biri olan “Zabul-segah” muğamının tərkiblərinin araşdırılması bunu deməyə əsas verir.

мугамов обладает собственным стилем и манерой исполнения и он вводит в исполняемый им мугам свойственные именно ему индивидуальные оттенки, что составляет трудность при переводе мугамов на ноты. В устно-традиционной профессиональной музыке большую роль играет вариативность. То есть каждый исполнитель мугама создаёт свою манеру исполнения. И каждая нотная запись выражает вариант мугама, присущий певцу или игре отдельного исполнителя.

В статье к анализу привлечён мугам «Забул» в исполнении Мирзы Мансура Мансурова, записанный в нотах композитором Тофигом Гулиевым. Исследуется исторический путь развития мугама и его разный вариативный состав.

Ключевые слова: Мирза Мансур Мансуров, мугам, Забул, нотные записи, раздел, исполнение